

O novijem književno-kritičkom pristupu biblijskoj poeziji¹

Krešimir Šimić

ORCID: 0000-0002-0114-372X

Filozofski fakultet Sveučilišta J. J. Strossmayera, Osijek

ksimic@ffos.hr

UDK: UDK: 27-276(811.411.16' 02)

Pregledni znanstveni rad

<https://doi.org/10.32862/k1.17.2.3>

Sažetak

U članku se iznose mišljenja trojice reprezentativnih autora – Jamesa Kugela, Roberta Altera i Jana Fokkelmana – važnih predstavnika tzv. književno-kritičkoga pristupa Bibliji, o biblijskoj poeziji. Prema Kugelu, gledati na Bibliju kroz leću podjele na poeziju i prozu (liriku i epiku), znači krivo gledati. Ako tako gledamo, čak ni minuciozne analize paralelizma neće biti od koristi – jer će se i one distorzirati. Kugel stoga smatra da u Bibliji ne postoji poezija, već samo „kontinuum“ sačinjen od labavo povezanih paralelnih struktura u onome što smatramo proznim dijelovima do „pojačane retorike“ u onome što pogrešno označavamo stihom. Alter smatra da je osnovica biblijske poezije semantički paralelizam. Ali, pritom ističe da je važno uvidjeti da pjesnički izraz zapravo izbjegava potpuni paralelizam, baš kao što se jezik opire pukoj sinonimnosti tako da neprestano uvodi male razlike između srodnih pojmova. Fokkelman pak smatra da je miješanje proze i poezije, pa i prijelaz proze u poeziju moguć jer velika većina rečenica na hebrejskom sadrži dvije do osam riječi. Štoviše, obično se povezuju u sekvence parataksom („... i ... i ... ali ... i onda ...“). Iz sva tri mišljenja proizlazi zaključak da je biblijska poezija, kao uostalom i proza, u velikoj mjeri sui generis, da razlika između poezije i pro-

1 Rad je vezan uz projekt: *Narativ i metanarativ biblijskog Psaltira i biblijske psalmodije: kako pripovijest u biblijskoj poeziji služi prijenosu sadržaja i poruke* (voditelj: dr. sc. Danijel Berković).

ze, ako uopće postoji, nije iste naravi kao u zapadnoj književnoj kulturi, pa je stoga neprimjereno govoriti o prosimetrumu u Bibliji.

Ključne riječi: Biblija, poezija, versifikacija, James Kugel, Robert Alter, Jan Fokkelman

I.

Za razliku od klasične Grčke antički Izrael nije nam ostavio teorijske rasprave o književnosti. Ni u sâmoj Bibliji ne nalazimo metatekstove (eksplicitni književno-kritički komentari uključeni u književni tekst koji problematiziraju sâm književni tekst – njegovo sačinjanje, književne postupke, referencijalnost i sl.). Međutim, postoji nekoliko biblijskih izraza (*ir*, *mizmor*, *qina*) koji upućuju na poeziju. Takvi su pojmovi, dakle, antikni (dio su biblijskog teksta), a uzimali su se za svojevrsnu književnu terminologiju, iako njihovo značenje (ponajprije u generičkom smislu) nije bilo sasvim jasno. Nešto je smjeredavnija izvanbiblijska tradicija, osobito srednjovjekovni masoretski rukopisi u kojima su se izdvajali pojedini odlomci posebnom stihografijom (Berlin 1991, 7–8).² Budući da se Biblija mahom uspoređivala s klasičnom antičkom grčkom književnosti, a metar se držao za *sine qua non* poezije, biblijska poezija ostala je manje-više neistražena. Naime, biblijska poezija nije se uklapala u formalne metričke strukture antičke grčke književne kulture. Primjerice, William Jones u svojoj *Poeseos Asiaticæ Commentarii* (1774) nastojao je dokazati da su se biblijski pjesnici oslanjali na kvantitativnu versifikaciju, ali to ipak nije mogao potkrijepiti drugačije doli da mijenja interpunkciju biblijskih tekstova. Stoga je Eduard Sievers (*Metrische Untersuchungen*, 1901, § 53) ustvrdio da hebrejska prozodija nije utemeljena na izmjenama dugih i kratkih slogova kao što je to klasična prozodija.³

U ranom novom vijeku došlo je do procvata vernakularne književnosti, osobito poezije. Da bi se poezija nekako legitimirala, uz pozivanje na njezino božansko podrijetlo, pozivalo se i na Psaltir, pa i na neke druge biblijske tekstove. Takva nastojanja dovela su do novih nastojanja da se otkrije izvor poezije u Bibliji. Budući da su, osobito u Italiji, modeli vernakularne silabičke poezije (važan je broj slogova, a ne njihova duljina) zamijenili klasične, silabička versifikacija postala je uzorak i za pristup biblijskoj poeziji. Da je biblijska poezija zasnovana na sila-

2 Tisak je „uništio“ masoretsku stihografiju, ali su moderna znanstvena izdanja Biblije preokrenula ovaj trend. U *Biblia Hebraica Kittel* i *Biblia Hebraica Stuttgartensia* ne samo da su tradicionalno stihografski dijelovi tako tiskani već se, osim toga, sve što se smatra pjesničkim prema modernim standardima, uključujući govore proroka i „pjesme“ umetnute u narativne dionice (primjerice, 1 Sam 15,22-23), tiskalo stihografski.

3 V. Stuart 1976.

bičkoj versifikaciji, nije bilo nešto nepoznato židovskim autorima. Iako je teško utvrditi razmjere židovskog utjecaja, poznato je da je dosta židovskih zagovornika silabičke versifikacije u Bibliji, ili barem nečeg sličnog, proživjelo dio života u Italiji (Abravanel, Ibn Habib, Moše ibn Tibbon) (Berlin 1991, 41). Osim toga, postoje mišljenja da je biblijska poezija zasnovana na svojevrsnoj akcenatskoj versifikaciji (u obzir su uzeti samo slogovi koji su nosioci osnovnog naglaska) (primjerice, Julius Ley, *Grundzüge des Rhythmus, des Vers- und Strophenbaues in der Hebräischen Poesie*, 1875).⁴ Postojali su i drugačiji pristupi. Tako je Parry-Lordova hipoteza o usmenoj kompoziciji homerskih epova zakratko prodrla u proučavanje biblijske poezije. Međutim, takav pristup zahtijevao je da se takozvani fiksni parovi riječi u paralelizmu zamijene konvencionalnim izrazima koji su signalizirali usmeno podrijetlo, što se vrlo brzo pokazalo nedostatnim.⁵ Osim toga, pokazalo se da Psaltir ili Knjiga o Jobu najvjerojatnije nisu usmenog podrijetla. Zanimljivo, iako su pjesničke figure i tropi identificirani i katalogizirani, u velikoj mjeri na temelju klasične antičke grčko-rimske terminologije i definicija, njihov učinak na biblijsku poeziju uglavnom nije izazvao znatniji interes.

Najpoznatije rješenje u vezi s razumijevanjem biblijske poezije iznio je Robert Lowth (*Prælectiones de Sacra Poesi Hebræorum*, 1753), koji je odustao od pokušaja otkrivanja versifikacijskog sustava. Umjesto da se okrenuo klasicima ili vernakularnoj književnosti za svoj konceptualni okvir, kao što su to činili njegovi srednjovjekovni i ranonovovjekovni prethodnici, Lowth je nastojao čitati Bibliju prema „načinima Hebreja“, to jest, kako je mislio da su stari Hebreji činili (Prickett 2016, 309). Tako je došao do uvida da je osnovni princip starohebrejske poezije „paralelizam“ (*parallelismus membrorum*), u kojem su dva (a katkad i tri) kratka „stih“ suprotstavljeni da bi se stvorio učinak simetrije. Lowthov je rad imao snažan utjecaj na proučavanje biblijske poezije gotovo dvjesto godina, od kasnog osamnaestog stoljeća do 1980-ih.⁶ Zbog popularnosti naratologije tijekom 1970-ih i 1980-ih, a u znatnoj mjeri i kasnije, u književno-kritičkom pristupu Bibliji (za početak takvog pristupa uglavnom se drži studija Ericha Auerbacha *Mimesis: Dargestellte Wirklichkeit in der abendländischen Literatur*, 1946) dominirale su studije koje su

4 V. Kurylowicz 1972.

5 R. Alter ističe da je pismenost iznimno stara na Bliskom istoku tako da ne postoji preliterarna faza već postojeće židovske nacije. Zapisivanje je zapravo dio formativnog iskustva drevnog Izraela (Alter 1987, 13).

6 Rabinski krugovi nisu bili oduševljeni istraživanjem upotrebe paralelizma u Bibliji. Oni, zapravo, nisu bili zainteresirani za biblijsku versifikaciju. Ideja o biblijskoj poeziji, koju su zastupali Josip Flavije i drugi, u potpunosti je odsutna u rabinskim tekstovima. Zsigurno su, napominje J. Kugel, Mojsije, David, Izaija mogli biti opisani kao „pjesnici“, barem da bi se uzveličalo njihove sposobnosti ponad onih običnih pjevača. No, nisu! (Kugel 1981a, 129).

uglavnom bile posvećene prozi.⁷ Ipak, poezija nije bila sasvim u drugom planu. Dva su razloga novijih interesa za biblijsku versifikaciju: otkriće drevne ugaritske (sjeverno-kananske) epike (koja se u mnogočemu podudara s biblijskim pjesništvom, pa je pogodna za komparatističke analize) i utjecaj strukturalne lingvistike (koja je ponudila obrasce za unutartekstovne jezične analize).⁸ Jedan od obuhvatnijih i iznimno eruditnih doprinosa proučavanju biblijske poezije je *Hebrew Verse Structure* (1980) Michaela O'Connora. On je istaknuo da uzorci biblijske poezije nisu ni metrički ni ritmički, već sintaktički. Stoga je svoju studiju zasnovao na „liniji“ (*line*) – za što u retoričkim spisima uglavnom dolazi termin *colon*

7. Suvremeni bibličari i književni kritičari (teoretičari), napominje A. Berlin, ponekad ostavljaju dojam da su oni prvi koji su pristupili Bibliji iz književne perspektive. Naravno da nije tako. Upravo nekovrnsni književni pristupi Bibliji najstarije su metode razumijevanja biblijskog teksta. Iako je istina da su moderne književne i lingvističke teorije daleko od svojih patrističkih i medijevalnih predaka, ipak se u ranijim pristupima mogu naći mnoga moderna zapažanja o biblijskom jeziku i stilu. Naravno, u drugačijem obliku. To, smatra Berlin, nije toliko iznenađujuće jer se biblijski tekstovi nisu promijenili. Promijenili su se samo modeli i teorije kojima se biblijski tekstovi objašnjavaju. Koliko više razumijevamo ranije modele i teorije, toliko više počinjemo uvidati da su suvremeni pristupi zapravo sastavni dijelovi duge tradicije koja je imala za cilj analizu oblika i stila Biblije (Berlin 1991, 3). Odrednice su pak suvremenih književno-kritičkih pristupa sljedeće (oslanjam se na temeljne odrednice koje je u članku „Methodological Considerations“ donio Kenneth Gros Louis (1982)):

1. Pristupiti Bibliji kao književnosti znači staviti naglasak na sâm tekst – ne na njegovu povijesnu i tekstualnu pozadinu, ne na okolnosti koje su dovele tekst u njegov sadašnji oblik, ne na njegove vjerske i kulturne temelje (što je karakteristika povijesno-kritičkog pristupa). Ukratko, književno-kritički pristup Bibliji je ahistoričan.
2. Književni kritičar pretpostavlja tekst kao jedinstvenu cjelinu.
3. Književnoga kritičara prvenstveno zanima kako je djelo strukturirano ili organizirano.
4. Književne kritičare prvenstveno zanima književna stvarnost teksta, a ne njegova povijesna stvarnost. Književnost se ovdje izjednačava s fikcionalnošću: „Je li istina, pitamo se, ne u stvarnom svijetu nego u fiktivnom svijetu?“
5. Književna stvarnost Biblije može se proučavati metodama književne kritike koje se koriste pri analizi bilo kojeg drugog, nebiblijskog teksta.

Ovakvim, književno-kritičkim pristupima, prema kojima je Biblija književnost (*Bible as literature*), suprotstavlja se J. Kugel. On smatra da trebamo postaviti pitanje u kojemu značenju u izrazu *Biblija kao književnost* mislimo ono „kao“. Kratak odgovor mogao bi biti, napominje Kugel: „u mnogo značenja“. Od grčko-rimskog doba Biblija je bila čitana *kao* književnost (tropi i figure klasične retorike, alegorizacija Homera i Hezioda, heksametar i trimetar epike i lirike pronalazili su se i u Bibliji). Biblija *kao* književnost u smislu tumačenja očita je od samih početaka biblijske egzegeze, od helenističkog židovstva i patristike. Moderna kritika Biblije razvila se iz *Literarkritik*, odnosno *Formkritik*, a potom počela primjenjivati metodička polazišta ruskog formalizma i njezina francuskog ogranka, strukturalizma, te polazišta koja uzimaju biblijske tekstove kao cjeline, što je povezano s američkom novom kritikom. Takva kritika, tvrdi Kugel, započinje zapravo već u šesnaestom stoljeću (kada se više ne razlikuje proroštvo i pjesništvo, božansko i književno nadahnuće), a ne u osamnaestom stoljeću. Ona je pak donijela jedno novo usmjerenje: čitanje Biblije počinje biti čitanje „svetog“ teksta kao bilo kojeg drugog teksta (Kugel 1981b, 217–128).

8. O utjecaju lingvistike na studij biblijske poezije, odnosno na razumijevanje biblijskog paralelizma v. Berlin 1985, 7–30.

(pl. *cola*)⁹ – kao osnovici biblijske poezije.¹⁰ Budući da je O'Connorova studija iznimno obimna i teško prohodna, za svojevrzni prolaz kroz književno-kritičke studije o biblijskoj poeziji poslužiti ću se monografijama trojice autora: Jamesa Kugela, Roberta Altera i Jana Fokkelmana.

II.

Lowth, najpronijeliviji i najosjetljiviji pisac o biblijskoj poeziji, usto i iznimno nadaren pisac, ističe Kugel, ipak je pogriješio pri klasificiranju različitih vrsta paralelizma u obuhvatne „tipove“: sinonimni, antitetički i sintetički paralelizam. Lowthova klasifikacija, daleko od rasvjetljavanja, jednostavno je zamaglila moguću suptilnost (Kugel 1981a, 12). Štoviše, iako je Lowth bio filolog rijetke osjetljivosti i sposobnosti, pa i hrabrosti da slijedi svoje razmišljanje koje je bilo izvan tadašnjih kanona, treba se zapitati – s pravom napominje Kugel – kako to da je tako upečatljiv i temeljan fenomen kao što je *parallelismus membrorum* mogao biti previđan od strane mnogih ranijih istraživača i kritičara. Kugel smatra da se odgovor nalazi u tome da *parallelismus membrorum* nije bio toliko otkriće koliko izum.¹¹ Lowth je paralelizam prikazao kao sustav koji djeluje u onome što zapravo uopće nije sustavno. Naime, „sinonimni“ paralelizam – Kugel je pokazao na brojnim primjerima – rijetko je zapravo istoznačan i nema stvarne razlike između njega i „antitetičkog“ paralelizma (Kugel 1981a, 57). „Paralelizam članova“ nije strukturalna konstanta, *sine qua non* biblijske poezije, već nešto manje dosljedno i raširenije od bilo kojih organizacijskih karakteristika zapadnjačke poezije (Kugel 1981a, 68). Cijeli je Lowthov pristup pogrešan – rezolutan je Kugel.

Paralelistički stil u Bibliji, smatra Kugel, ne zasniva se na nizanju rečenica koje nose neku semantičku, sintaktičku ili fonetsku sličnost niti „isto kazuju dvaput“, već na nizu _____ / _____ // u kojem je B ujedno nastavak A (A i B su oznake koje Kugel koristi za ono što Lowth naziva *membrorum* ili za što se u studijama

9 U optjecaju su još termini *bicolon*, pl. *bicola* (dva retka u paralelističkom odnosu jedan prema drugomu, koji čine jedinstvenu cjelinu) i *tricolon*, pl. *tricola* (tri retka u paralelističkom odnosu jedan prema drugomu, koji čine jedinstvenu cjelinu). Primjerice, Ps 1,2 i 1,1:

„već uživa u Zakonu Jahvinu,
O Zakonu njegovu misli dan i noć.“

„Blago čovjeku koji ne slijedi savjeta opakih,
Ne staje na putu grešničkom
I ne sjeda u zbor podrugljivaca.“

10 V. Collins 1987.

11 Kada je R. Lowth nazvao svoje otkriće *parallelismus membrorum* zasigurno je bio svjestan, napominje J. Kugel, da je *membrum* standardni latinski prijevod grčkog *colon* u svim spisima o retorici. Lowthov izraz pogrešno je shvaćen. Držalo se, naime, da označava paralelizam svih članova (riječi) A (prvog retka) sa svim članovima (riječima) B (drugog retka) (Kugel 1981a, 2).

o biblijskoj versifikaciji često koristi grecizam *colon*), ali i odvojen od njega pauzom, tipično naglašenom. Riječ je o „podržavajućem“ stilu u kojem paralelizam igra važnu ulogu, ali čija bit nije paralelizam, već „podržavajući niz“ (*seconding sequence*) (Kugel 1981a, 53–54). Svjestan, s jedne strane, nedostatka jasnog prekida između A i B (zbog čega se to dvoje spaja u jednu tvrdnju) i, s druge strane, nedostatka jasne veze između A i B (zbog čega to dvoje postaju izolirane, neovisne tvrdnje), Kugel je pomno razložio kako se ostvaruje subjunkcija B. Razdvajanje A i B (ili, bolje rečeno, njihova odvojivost) uvelike je stvar sintakse. Pri uspostavljanju njihove povezanosti presudnu ulogu imaju gramatički i semantički elementi. Kugel naznačeni paralelizam stoga pronalazi i u biblijskoj prozi – što znači da je doveo u pitanje podjelu biblijskih tekstova na prozu i poeziju.

U Bibliji postoji velik broj žanrovskih klasifikacija – riječi za različite vrste psalama, himni, pjesama, poslovice, izreka, kletvi, blagoslova, molitava, pripovijesti, rodoslovlja, zakona, govora, poticaja moralne namjere, proročanstava, konzolacija ili prijekora – ali nigdje se neka određena riječ ne koristi za grupiranje pojedinih žanrova u veće blokove koji odgovaraju onome što se u anglo-saksonskom akademskom *milieu* naziva poezija i proza (ili, više u kontinentalnoj znanosti o književnosti, lirika i epika). Primjerice, u Sirahu 47,17: „Začudio si (Salomon – op. K. Š.) svijet pjesmama svojim, pričama, poslovicama i odgovorima.“ Naravno, u Bibliji ne postoji ni izraz kojim bi se uputilo na paralelizam *per se*, kao svojevrsnu *differentia specifica* između poezije i proze. Stoga je, smatra Kugel, govor o poeziji (čak i kada nije zasnovan na metrici) u Bibliji u određenoj mjeri nametanje koncepta stranog biblijskom svijetu. Očito, postoji nekakav razlog zašto to ipak činimo. On je sljedeći: imamo predodžbu o tome koje su tematske, generičke i organizacijske karakteristike poezije, a tamo gdje ih nalazimo u Bibliji, promatramo ih u optici usvojene književno-teorijske terminologije. Riječ je o zavodljivosti kojoj se nije lako oduprijeti. Pravilnost koja se uočava u nekim dijelovima Biblije ne smije se stoga automatski identificirati kao oznaka za poeziju. Koristeći ovaj izraz, biblijski kritičari nesvjesno pretpostavljaju nešto o Bibliji (i o paralelizmu). Pomno pak čitanje Biblije otkriva da u njoj nema dosljednosti usporedive s onima koje su nam poznate iz zapadne književne tradicije. Paralelizam jest čest, ali ne i jednoznačan, pa stoga ne može biti kriterij podjele na poeziju i prozu. Jednadžba paralelizam = poezija dovela je kritičare do toga da previde paralelizam na „nepoetičnim“ mjestima – u zakonima, kulturnim propisima i sl. (Kugel 1981a, 69–70). Do sličnih je uvida došao i Francis Andersen. On u svojoj studiji *The Sentence in Biblical Hebrew* (1974) piše o „epskoj prozi“ u Bibliji koju ponekad karakterizira upotreba istoga leksičkog rekvizitarija (repetitivni paralelizam), koji često dolazi u utvrđenom slijedu (Andersen 1974, 43). Ali – Postanak ipak „nije ni poezija ni proza, već epska kompozicija koja sadrži i pjesnička sredstva i proširene retoričke strukture“ (Andersen 1974, 124).

Čak i da u Bibliji postoji nešto slično metrima iz antičke grčke književnosti, kao što je paralelizam, poezija bi kao generički pojam, napominje Kugel, mogla

biti u optjecaju samo među heleniziranim Židovima. No, Biblija nije napisana u metrima, a za Grke ili helenizirane Židove prožete klasičnom metričkom idejom, paralelizam je previše labav da bi bio razlikovno sredstvo poezije i proze. Da nije tako, trebali bismo moći pronaći tvrdnje da „Židovi čak pišu svoje zakone u stihovima“ ili nešto slično tomu. Umjesto toga, dogodilo se sasvim suprotno: samo oni žanrovi koji bi na grčkom bili „poezija“ nazivani su poezijom i u Bibliji. Zapravo, za njih se govorilo da su metrički. U opisivanju hebrejskih pjesama čak ni židovski pisci nisu prepoznali paralelizam te su nametnuli grčku terminologiju. Filon je to dosljedno činio iako je povremeno naglašavao veliku raznolikost „metara“. Kao da je nagovijestio da se njihova struktura više ne razumije (Kugel 1981a, 128).

Dakle, prema Kugelu, gledati na Bibliju kroz leću podjele na poeziju i prozu (liriku i epiku), znači krivo gledati. Ako tako gledamo, čak ni minuciozne analize paralelizma neće biti od koristi – jer će se i one distorzirati.

III.

Rasprave o biblijskoj poeziji, napominje Alter, sežu do dviju krajnosti. Na jednom je kraju spektra, primjerice, orijentalist iz 1930-ih Paul Kraus, koji je smatrao da je cjelokupna Hebrejska Biblija, napisana u stihovima, samo ju se treba ispravno akcentuirati da bi se to vidjelo (što je tri desetljeća ranije anticipirao Sievers). Na drugom je kraju spektra Kugel, koji smatra da u Bibliji ne postoji poezija, već samo „kontinuum“ sastavljen od labavo povezanih paralelnih struktura u onome što smatramo proznim dijelovima do „pojačane retorike“ u onome što pogrešno označavamo stihom (Alter 2011, 1–2).¹² Alter smatra da je osnovica biblijske poezije semantički paralelizam. Ali, za razliku od, primjerice Theodora Robinsona i Ruth Aproberts (usp. Robinson 1947, 21 i Aproberts 1977), koji ističu paralelizam u vidu sinonimnosti – što je, smatra Alter, zapravo svojevrсни „zastoj“ (*stasis*) unutar „pjesničke linije“ (*poetic line*) – Alter ističe, pri čemu se poziva na Viktora Šklovskog, da je važno uvidjeti kako pjesnički izraz zapravo izbjegava potpuni paralelizam, baš kao što se jezik opire pukoj sinonimnosti tako da neprestano uvodi male razlike između srodnih pojmova. To je u nekoj mjeri blisko Kugelovoj kritici sinonimnog paralelizma. Alter stoga drži da se u slučaju semantičkog paralelizma – na kojem je, smatra, strukturirano mnogo biblijskih tekstova – uza sva, povremeno gotovo bizarna, ponavljanja u „pjesničkoj liniji“, neprestano javljaju i „semantičke preinake“ (Alter 2011, 9–10).

12 B. Hrushovski koristi izraz „sentencija“ (*sentence*), a R. Alter „pjesnička linija“ (*poetical line*) (koju čine dva ili tri paralelna retka) – što također upućuje da izraz stih nije primjeren za biblijsku poeziju. J. Fokkelman napominje da je tzv. „biblijski stih“ uvelike praktična i liturgijska jedinica, koja se znatno razlikuje po dužini (može sadržavati od jednog do čak deset „zastoja“) (Fokkelman 1999, 171–173).

Alter napominje da se u prvi mah čini da je semantički paralelizam operacija koja se odvija s obzirom na ono što Roman Jakobson naziva paradigmatском (metaforičkom) osi ili osi odabira riječi. Konkretnije, pjesnik uvodi određeni pojam, poput „siročće“, u prvi redak; zatim odabire drugi pojam, poput „udovica“ iz iste opće kategorije za drugi redak. Ali – nastavlja Alter – to je nepotpun i obmanjujući opis onoga što se zapravo događa u biblijskom paralelizmu. Ustvari, veze između redaka često su bliže onomu što je Jakobson nazvao sintagmatskom (metonimijskom) osi – kretanje duž osi bliskosti, koju pjesnik pretvara u stvarnu povezanost. Stoga je, zaključuje, svrsishodnije odbaciti Jakobsonov „aksiološki imaginarij“ jer ono na što najčešće nailazimo u biblijskom pjesništvu proizlaženje je sintagmatskog iz paradigmatškog – iz čega Alter izvodi zaključak o „narrativnosti“ biblijskih pjesničkih sastavka (Alter 2011, 37–41). Stoga ističe da nas tvrdnja Shemaryahua Talmona kako su biblijski pisci (iako su u Hebrejskoj Bibliji prisutne brojne aluzije na kanansko-ugaritsku mitologiju) odbacivali stihovane narativne sastavke upravo zbog njihove povezanosti s mitološkim sastavcima ne bi trebala navesti na zaključak da u biblijskoj poeziji nema narativnih elemenata. Usuprot, tvrdi Alter, narativni impuls, uglavnom nevidljiv u strukturnim aspektima biblijske poezije, često se pri pomnoj artikulaciji zna pokazati između „pjesničkih linija“ (Alter 2011, 31). Doduše, hebrejski pisci koristili su „stihove“ za slavljeničko pjesništvo, tužaljke, proroštva, liturgiju, umetke u prozne dionice – ali vrlo rijetko, za razliku od antičke mediteranske književne kulture, da bi pripovijedali. Primjerice, ugaritska književnost nastala otprilike tisuću i tri stotine godina pr. Kr. na jeziku srodnom biblijskom i na temelju istih pjesničkih konvencija (paralelizam) poznaje relativno opsežne stihovane sastavke s prepoznatljivim epskim obilježjima (izmjena pripovijedanja i dijaloga, laganiji narativni tempo koji omogućuje detaljnije opise likova i sl.). U Hebrejskoj Bibliji nema ništa slično, a navodno „epski“ elementi poput povijesnih psalama (Ps 78; 105; 106) zapravo su iznimke koje potvrđuju pravilo jer je ustvari riječ o versificiranim sumarizacijama (za katehetske svrhe) izraelske povijesti bez narativne „realizacije“. Slično je, primjerice, i u Deborinoj i Barakovoj pjesmi (Suci 5), u kojoj nedostaje ekspozicija narativnog događaja, jer se pretpostavlja da je ona adresatima već poznata (Alter 2011, 29–30).

Alter je u svojoj monografiji *The Art of Biblical Poetry* (1985) ocrtao vlastito razumijevanje paralelizma i to je ilustrirao brojnim primjerima (minuciozno je razložio poetiku Psalama, Knjige o Jobu, Proroka, Mudrih izreka, Pjesme nad Pjesmama). Pritom je prihvatio koncizan opis biblijske poezije Benjamina Hrushovskog, koju je ovaj donio u *Encyclopaedia Judaica* (usp. Hrushovski 1971),¹³ i na temelju njega onkraj krutog paralelizma uvidio mrežu promjenjivih

13 Smatrajući da paralelizam nije dostatno distinktivno načelo, B. Hrushovski u svom enciklopedijskom članku o hebrejskoj prozodiji ističe semantičko-sintaktičko-akcenatski ritam kao osnovicu biblijskog stiha. U većini slučajeva, napominje Hrushovski, dolazi do preklapanja nekoliko

formalnih lingvističkih i semantičkih obrazaca. U svakom kupletu paralelizam se može ostvariti, pokazao je Alter, referencijom zvuka, morfologijom, leksičkim asocijacijama, sintaktičkim konstrukcijama – ili, najčešće, kombinacijom navedenoga. Krucijalnim se pak čini „otkriće“ spajanja „pjesničkih linija“ i njihovo širenje u veće sekvencije. Alter tvrdi da postoji veza između formalnog svojstva bilo kojeg dânog prozodijskog sustava ili pjesničkog žanra i vrste značenja koje se najlakše izražavaju upravo u tom sustavu ili žanru (Alter 2011, 75). Tu tvrdnju ponavlja kada ističe svojevrstnu odanost uvidima američke nove kritike i, doduše, iz sasvim druge perspektive, ruske književne semiotike. Tada, naime, napominje da je iz vlastita čitateljskog iskustva (koje potvrđuje novokritičke i semiotičke uvide) došao do spoznaje da je poezija koja djeluje kroz sustav složenih veza zvuka, slike, riječi, ritma, sintakse, teme, ideje, instrument za prenošenje (neprozirnih) značenja koja se ne mogu prenijeti drugim vrstama diskursa. To, ističe Alter, nije „idolatrija teksta“ (Alter 2011, 141–142). Poezija, u ovom slučaju biblijska, nije dakle samo skup tehnika za impresivno kazivanje onoga što bi se moglo reći i drugačije. Riječ je o osobitom načinu zamišljanja svijeta, i to u dvostrukom smislu: 1) poezija kao takva ima svoju logiku, svoje načine povezivanja i implikacija koje iz toga proizlaze, i 2) svaki sustav poezije ima određene prepoznatljive semantičke učinke koji slijede zamah njegovih formalnih izražavanja (Alter 2011, 189). Proroci su svoje poruke, ističe Alter, mahom izricali poezijom ne ponajprije zbog memorabilnosti pjesničkog jezika ili zbog osjećaja da je poezija medij uzvišenog i svečanog diskursa, već zato što je paralelizam nudio posebno učinkovit način maštovitog spoznavanja neizbježnosti, snažno očitovanje ideje da bi se ono što govore moglo ubrzo dogoditi (Alter 2011, 92). U konačnici Alter tvrdi da je kasnije, ranonovovjekovno pa i postromantičarsko pjesništvo, preuzelo ne samo fraze, motive i teme iz Biblije već i pjesnički modus koji pak pretpostavlja određeni način viđenja svijeta (Alter 2011, 263). Misao bliska Auerbachovoj – koji je smatrao da je upravo Biblija presudno djelovala na razvoj zapadne „realističke“ književnosti.

IV.

Fokkelman napominje da je razlika između poezije i proze u Bibliji radikalna u načelu, ali ne u praksi. Definicija (narativne) proze uvelike ovisi o radnji. Ipak, razvoj narativnoga jezičnoga materijala vidljiv je samo kompetentnim čitateljima (ne znam što Fokkelman misli pod kompetentnim čitateljima, vjerojatno čitatelja izvornog teksta). Takvi čitatelji mogu primijetiti dva osnovna načela narativnog

heterogenih paralelizama (semantički, sintaktički, morfološki, fonetički itd.) koji se međusobno ojačavaju tako da se ni jedan izdvojeni element ne može uzeti kao dominantan. Navedeno rezultira tzv. slobodnim ritmom – ritam zasnovan na skupu izmjenjivih načela. Samo, za razliku od J. Kugela, Hrushovski (1971) ne opovrgava da se pjesnički modus u Bibliji razlikuje od proznog.

uređenja: sekvencijalno i tematsko. Priča nudi niz događaja, radnji i govora koji prate kronološki redoslijed. Slučajni prekidi narativnog tijeka određenim bljeskom nisu ništa drugo do iznimke koje potvrđuju pravilo. Istodobno, tijek događaja i dijalogâ čini niz elemenata koji su svi tematski označeni: svaka riječ, rečenica i odlomak odabrani su ili konstruirani da pridonose tematici naracije. Nema nepotrebnih ornamentacija, čak ni opisa (krajolika, nečijeg izgleda i sl.). Sve služi radnji. Poezija u Hebrejskoj Bibliji načelno se pak opire bilo kakvoj određenosti suženjima i odgovarajućim pravilima zapleta i kronološkog slijeda. Čitatelj koji je čitao Suce ili Kraljeve, a potom najduže i najpoznatije pjesničke biblijske knjige (Psalmi, Izreke i Job), to će odmah primijetiti. Komparacija s okolišnom književnom kulturom također je smjerodavna, smatra Fokkelman, za istraživanje razlike između biblijske proze i poezije. Naime, u vrijeme antičkog Izraela pripovijedanje u stihovima prilično je uobičajeno. Grci su imali Homera, Mezopotamci, koji su više od dvije tisuće godina govorili babilonski ili asirski (semitski dijalekti, srodni hebrejskom, aramejskom i arapskom), imali su *Gilgameš* i druge epske pjesme, a Ugariti svoju epiku (naracije o kralju Kirtuu ili o Danijelu i Baalu). Izrael, već je više puta istaknuto, nije ostavio nikakvu epiku. Ako pažljivo pogledamo Psaltir ili Knjigu o Jobu, postaje vidljiva još jedna razlika. Ona ima veze s prozodijom. U pjesničkim knjigama stanke su rijetko duže od jednog retka, a obično su grupirane u dva, često čak i u tri retka. Ukratko: glavna razlika između biblijske poezije i narativne proze temelji se na negativnim i pozitivnim karakteristikama. Negativno: pjesnik nije mario za kronološki red i radnju. Nema epske poezije. Pozitivno: njegove klauzule u skladu su s pravilima kvantitete i metra; u prosjeku su kompaktniji i još intenzivnije koriste sve vrste sredstava za raznoliko ponavljanje. Ali – književna produkcija antičkog Izraela uspjela je transformirati ovo kruto razgraničenje u vrlo labavo. Primjerice, iako se knjige kao što su Izaija, Joel i Amos gotovo isključivo sastoje od poezije, proročanstva u Jeremiji i Ezekielu povezana su s proznim tekstovima, a postoje i odlomci u kojima je teško napraviti razliku između proze i poezije (Fokellman 1999, 171–174).

Fokkelman ističe dva glavna razloga zašto bi razliku između proze i poezije trebalo olabaviti: jedan je (a) deskriptivan, a drugi (b) eksplikativan.

- a) Prozaisti u odabranim trenucima vole varirati svoju prozu s poezijom. Redovito nailazimo na djeliće pjesničke umjetnosti u proznim djelima, možda samo jedan stih ili strofu, a ponekad se ubacuje i poezija znatne dužine: niz izreka ili pjesma koji uključuje skupinu od, primjerice, šest ili dvanaest strofa.
- a) Prozni tekstovi katkada sadrže ne samo poeziju koja se može čitati kao manje-više samostalna cjelina – kao što je, primjerice Lamekova osvetna pjesma (Post 4,23-24) – već se događa da se jezik kojim se pisac koristi tijekom pripovijedanja zgusne, nekako postane kompaktniji i odjednom se približi poeziji (Fokellman 1999, 175).

Miješanje proze i poezije, pa i prijelaz proze u poeziju moguć je, smatra Fokkelman, jer velika većina rečenica na hebrejskom sadrži dvije do osam riječi. Štoviše, obično se povezuju u sekvence parataksom („... i ... i ... ali ... i onda ...“). Poezija pak ugrađena u prozu ima različite funkcije. Ona artikulira narativan materijal, sadrži pouku ili nudi poantu, pojačava značenja koja već lebde u zraku ili su implicitno prisutna u okolnoj prozi. Ove funkcije uglavnom su podređene prozi, ali ponekad je situacija obrnuta i nalazimo da je proza ta koja je usmjerena na stihove (Fokkelman 1999, 178–179).

Iako ih smatra nedostatnim, Fokkelman pri vlastitom određenju hebrejske poezije polazi od starih polazišta, prema kojima je biblijska pjesma određena: a) metrom i b) paralelnim rasporedom „stihova“ (za koji je tehnički izraz *parallelismus membrorum* – što je, spomenuo sam, u optjecaj uveo Robert Lowth) (Fokkelman 1999, 22). Što se tiče metra, ističe da je u devetnaestom stoljeću biblijska znanost došla do važnog negativnog zaključka: koliko god snažan dojam ritma proizlazio iz „stihova“ u Hebrejskoj Bibliji, oni su očito podvrgnuti pravilima potpuno drugačijim od onih koja upravljaju metrikom grčko-rimske poezije i njezinih izdanaka u poeziji zapadne vernakularne književne kulture. Homer i Vergilije, Sofoklo i Plaut koristili su kvantitativni metar, koji se zasnivao na jasnoj razlici između dugih i kratkih slogova. U klasičnom hebrejskom razlika između dugih i kratkih slogova ne funkcionira. Na kraju devetnaestog stoljeća znanstvenici su zaključili da je hebrejski pjesnički redak najbolje opisati kao niz naizmjeničnih naglašenih i nenaglašenih slogova. To je akcenatski „stih“. Ono što je potrebno jest izbrojati broj naglasaka. Kakogod, zaključuje Fokkelman, posrijedi je žestoka rasprava o prirodi hebrejskog „stiha“ i vrlo je mala vjerojatnost da će rasprava ikada postići konsenzus. Ostaje nam stoga usredotočiti se na paralelizam.

Da bi adekvatno definirao hebrejsku poeziju, Fokkelman je sačinio kritiku Lowthove trodijelne strukture paralelizma (sinonimni, antitetički i sintetički). Pritom se mogu izdvojiti tri glavna područja prigovora: (a) epistemološka kritika (kritika Lowthove terminologije); (b) strogo književna kritika i (c) kritika strukturalne prirode.

- a) Ako se dijelovi „stiha“ nazovu sinonimima, zamagljuje se činjenica da oni zapravo nisu isti. Budući da riječi nikada nisu identične i zapravo nemaju isto značenje, među njima se otvaraju pukotine. Postoje tisuće „stihova“ kod kojih se na prvi pogled čini da se sastoje od sinonimnih članaka, ali nakon pomnije analize ispostavilo se da to nije točno. Stoga izraz „sinonimni paralelizam“ za odnos među člancima nije odgovarajući. Lowthov drugi izraz (antitetički paralelizam) zaslužuje sličnu kritiku. Ako nazovemo dva članka, X i Y, suprotnima, već se pretpostavlja antitetički odnos između njih. No, tek kada X i Y imaju nešto zajedničko, moguće je i smisljeno govoriti o antitezi između njih. Dakle, u svakom primjeru sinonimnog paralelizma ostaju vidljive i razlike između članaka, a u

svakom slučaju antiteze između susjednih članaka postoji zajednička osnovica.

- a) Suvremeni znanstveni naponi, ponajprije u Sjedinjenim Američkim Državama, proizveli su drugu vrstu kritike Lowthove trijade. Ta je kritika više jezične i književne naravi od prve. Prema takvim kritikama biblijski je paralelizam jednovrstovni ili ga ima mnoštvo vrsta. Nikako nije svodiv na tri vrste. Stoga bi pojam „paralelizam“ trebalo koristiti kao vrlo široku kategoriju, a zatim napraviti potpodjele unutar ove široke kategorije. Suvremena istraživanja paralelizma otkrila su toliko različitih jezičnih sredstava kojima se ostvaruje paralelizam da je Lowthova podjela na tri postala zastarjela, proizvoljna i odveć gruba. Ispostavilo se da Lowthov model zanemaruje doprinose fonoloških i gramatičkih čimbenika te da se koncentrira gotovo isključivo na leksik i značenje riječi.
- a) Kritika strukturalne naravi paralelizma potječe iz Fokkelmanova vlastitoga, strukturalnog pogleda na poeziju. On, naime, smatra da za svaku pjesmu, osim sâmihi riječi i njihove semantike, postoji mnogo toga što treba ispitati te da se treba govoriti o mnoštvu paralelizama jer paralelizmi postoje na gotovo svim razinama teksta i zahtijevaju detaljnu razradu. Drugačije rečeno, tekst je hijerarhija slojeva pri čemu svaki sloj ima svoje vlastite karakteristike i pravila te daje svoj osobiti doprinos ukupnom učinku umjetničkog djela na čitatelja. Ova se tekstualna hijerarhija sastoji od osam slojeva u slučaju kratkih i pjesama srednje duljine, a devet u slučaju dugih pjesama kao što je, primjerice, Pnz 32 (Mojsijeva pjesma) ili Ps 89 (Hvalospjev i molitva).

V.

Dakle, na temelju trojice reprezentativnih autora – Kugela, Altera i Fokkelmana – važnih predstavnika tzv. književno-kritičkog pristupa Bibliji, možemo zaključiti da je biblijska poezija, kao uostalom i proza, u velikoj mjeri *sui generis*, da razlika između poezije i proze, ako uopće postoji, nije iste naravi kao u zapadnoj književnoj kulturi, pa je stoga neprimjereno govoriti o *prosimetrumu* u Bibliji. Naravno, treba imati na umu da se književno-kritičke analize (kako poezije, tako i proze) uglavnom odnose na Hebrejsku Bibliju. Kada se pjesnički „stihovi“ pojavljuju u evanđeljima i drugim novozavjetnim tekstovima, riječ je o citatima mahom iz psalama i proroka. Primjerice, Luka u prvo poglavlje svog Evanđelja umeće dvije pjesme: *Magnificat* – pjesmu hvale koju je izgovorila Marija kada je posjetila Elizabetu, koja će kasnije postati Ivanova majka (Lk 1,46-55), i kratko nakon toga, kada je rođen Ivan Krstitelj, *Benedictus* – „proročanstvo“ koje je nad djetetom izgovorio njegov otac Zaharija (Lk 1,68-79). Oba teksta, međutim, snažno su oslonjena na hebrejsko pjesništvo i njezina pravila. Zapravo, riječ je o svo-

jevrskom kolažu izraza i fraza iz Starog zavjeta (usp. 1 Sam 2,1-11 – Hvalospjev Anin). Fokkelman napominje da je jedini originalni novozavjetni pjesnički tekst hvalospjev ljubavi iz 1 Korinćanima 13 (Fokkelman 2001, 231, bilješka 1). U nešto rjeđim književno-kritičkim pristupima sâmim evanđeljima često se ističe da ona koriste elemente antičke biografije i romanse iako je njihovo značenje sasvim drugačije (usp. Elsom 1987).

Popis literature

- Alter, Robert. 1987. Introduction to the Old Testament. U: R. Alter i F. Kermode, ur. *The Literary Guide to the Bible*, 11–35. Cambridge: Harvard University Press.
- _____. 2011. *The Art of Biblical Poetry*. New York: BasicBooks.
- Andersen, Francis I. 1974. *The Sentence in Biblical Hebrew*. New York: Mouton.
- Aproberts, Ruth. 1977. Old Testament Poetry: The Translatable Structure. *PMLA* 92/5: 987–1004.
- Berlin, Adele. 1985. *The Dynamics of Biblical Parallelism*. Bloomington: Indiana University Press.
- _____. 1991. *Biblical Poetry Through Medieval Jewish Eyes*. Bloomington & Indianapolis: Indiana University Press.
- Collins, Terrence. 1987. *Line-Forms in Biblical Poetry*. Rome: Biblical Institute Press.
- Elsom, Helen. 1987. The New Testament and Greco-Roman Writing“. U: R. Alter i F. Kermode, ur. *The Literary Guide to the Bible*, 561–578. Cambridge: Harvard University Press.
- Fokkelman, Jan P. 1999. *Reading Biblical Narrative*. Prev. I. Smit. Leiden: Deo Publishing.
- _____. 2001. *Reading Biblical Poetry*. Prev. I. Smit. Louisville – London: Westminster John Knox Press.
- Gros Louis, Kenneth. 1982. Some Methodological Considerations. U: K. Gros Louis i J. S. Ackerman, ur. *Literary Interpretations of Biblical Narrative II*, 13–24. Nashville: Abingdon.
- Hrushovski, Benjamin. 1971. Prosody, Hebrew. U: C. Roth i G. Wigoder, ur. *Encyclopaedia Judaica*. Vol. 13, 1200–1202. Jerusalem – New York: Keter Publishing House – Mcmillian Company.
- Kugel, James. 1981a. *The Idea of Biblical Poetry. Parallelism and Its History*. New Haven – London: Yale University Press.
- _____. 1981b. On the Bible and Literary Criticism. *Prooftexts* 1/3: 217–236.

- Kurylowicz, Jerzy. 1972. *Studies in Semitic Grammar and Metrics*. Warszawa: Polska Akademia Nauk.
- Prickett, Stephen. 2016. Robert Lowth's Biblical Poetics and Romantic Theory. U: M. Z. Cohen i A. Berlin, ur. *Interpreting Scriptures in Judaism, Christianity and Islam*, 309–326. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robinson, Theodore. H. 1947. *The Poetry of the Old Testament*. London: Duckworth & Co.
- Stuart, Douglas K. 1976. *Studies in Early Hebrew Meter*. Missoula: Scholars Press.

Krešimir Šimić

On the Newer Literary-Critical Approach to Biblical Poetry

Abstract

This presentation discusses the views of three renowned authors – James Kugel, Robert Alter, and Jan Fokkelman – known for their literary-critical approach to the Bible, concerning biblical poetry. According to Kugel, looking at the Bible through the lens of division into poetry and prose (lyrical and epic literature) means looking at it wrongly. He maintains that even meticulous analyses of parallelism can be distorted if viewed through this lens. Therefore, Kugel asserts that there is no poetry in the Bible but rather a “continuum” of loosely connected parallel structures in what we see as prose sections and “heightened rhetoric” in what we often erroneously consider verses. According to Alter, biblical poetry is based on semantic parallelism. However, he points out that poetic expression deliberately avoids complete parallelism, just as language resists mere synonyms by introducing subtle differences between related terms. In contrast, Fokkelman believes that combining prose and poetry, and even transitioning between them, is possible because most Hebrew sentences contain two to eight words and are usually linked in sequences through parataxis (using “... and... and... but... and then”). All three opinions lead to the conclusion that biblical poetry, like prose, is to a large extent *sui generis*, and that any distinction between poetry and prose, if it exists at all, is not of the same nature as in Western literary culture and it is, therefore, inappropriate to refer to *prosimetrum* in the Bible.